

Onderwijs met bezieling: een inleiding in de Vrijeschoolpedagogiek

Marieke van der Sanden
Anna van der Want

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Vrijeschoolonderwijs: een korte introductie	4
2. Geschiedenis van Vrijeschoolonderwijs	5
3. Vrijescholen: organisatie en lerarenopleiding	7
4. Vrijeschoolonderwijs: visie op het kind, de leerkracht en leren	9
5. Vrijeschoolonderwijs in de praktijk	13
6. Tot slot: de toekomst van Vrijeschoolonderwijs - groei, vragen en uitdagingen	16
Bronnen	17

Voorwoord

'Onderwijs met bezieling' is ontstaan vanuit onderzoek in het Lectoraat 'Waarde(n) van Vrijeschoolonderwijs', Faculteit Educatie (Hogeschool Leiden). Doel van deze publicatie is om de Vrijeschoolpedagogiek toegankelijk te maken voor een breed publiek.

We bedanken Wieke van Hoek (lerarenopleider en Vrijeschoolleerkracht) en Ries Berkhout (student pabo Hogeschool Leiden) voor hun feedback en het Vrijeschoolkompas (<https://www.vrijescholen.nl/kompas>).

1. Vrijeschoolonderwijs: een korte introductie

In het Vrijeschoolonderwijs is het belangrijk dat leerlingen vaardigheden leren, de wereld leren kennen en zo leren waarnemen dat zij hun eigen oordeel kunnen gaan vormen. Ze moeten zich in de volle breedte kunnen ontwikkelen. Dat betekent dat zij op school niet alleen hun denken ontwikkelen, maar ook hun voelen en willen. Hierbij wordt in de Vrijeschool ook wel gesproken over leren met het hoofd (denken), met het hart (voelen) en met de handen (willen). Op deze manier kunnen ze leren 'worden wie ze zijn' ('worden wie je bent' is een motto dat veel gebruikt wordt door Vrijescholen) en volwassen in de wereld te staan.

Het Vrijeschoolonderwijs komt voort uit de antroposofie (zie verderop in dit hoofdstuk). In Vrijeschoolonderwijs zijn naast het doel om leerlingen een diploma te laten behalen (kwalificatie) ook socialisatie (deelnemen aan de maatschappij, burgerschap) en subjectificatie (persoonsvorming) erg belangrijk (Biesta, 2018).

Het onderwijs is, net als het Montessorionderwijs, gericht op het zodanig opvoeden van kinderen en jongeren dat ze zich ontwikkelen als volwassenen die volledig participeren in de samenleving. Vanuit het Vrijeschoolonderwijs is belangrijk dat kinderen zich verbonden voelen met het grotere geheel waar zij deel van uitmaken. Anders gezegd, het is belangrijk dat ... *"onderwijs de ontwikkeling van een vrije persoonlijkheid aanmoedigt in 'cognitiviteit', inventiviteit, originaliteit en creativiteit (...), zodat kinderen uitgroeien tot mensen die zelf betekenis en richting aan hun leven geven"* (Vereniging van Vrijescholen, 2020 in Sins & Berends, 2020).

2. Geschiedenis van Vrijeschoolonderwijs

In deze paragraaf beschrijven we het ontstaan en de verspreiding van het Vrijeschoolonderwijs, namelijk de oprichter, de maatschappelijke context en de groei van het aantal Vrijescholen in Nederland.

2.1 Oprichter Rudolf Steiner

Vrijeschoolonderwijs is bedacht en ontwikkeld door Rudolf Steiner (1861-1925). Hij werd geboren in Donji Kraljevec, dat in het huidige Kroatië ligt. Zijn vader was een Oostenrijkse spoorwegambtenaar, zijn moeder zorgde voor de kinderen en het huishouden. Door het werk van zijn vader, verhuisde Rudolf Steiner als kind regelmatig. Rudolf Steiner was graag op het station, maar genoot ook van de natuur in zijn omgeving waar hij veel speelde. Ook de Rooms Katholieke kerk werd een belangrijke plek waar hij een verbinding met een geestelijke werkelijkheid ervaarde. Rudolf Steiner voelde als kind (en later ook als volwassene) een sterke verbinding met een geestelijke werkelijkheid, die voor hem een realiteit was net zoals de zichtbare wereld waarin wij leven. De geestelijke werkelijkheid kan worden opgevat als een niet tastbare wereld, zoals die ook bij religies aanwezig is in de vorm van een of meerdere goden, engelen, krachten, of geesten. Ook had hij dromen over een ideale wereld waarin sociale gelijkheid de norm was. Vaak onbegrepen door anderen, voelde hij zich op dit gebied eenzaam (Stolp, 2020).

Rudolf Steiner gaf al sinds zijn tienerjaren bijles aan leerlingen en later aan studenten. Zo kon hij ook bijdragen aan de kosten voor zijn opleiding. Hij studeerde wis- en natuurkunde en was ook geïnteresseerd in filosofie, literatuur en psychologie. Hij schreef op 21-jarige leeftijd een boek over Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), een onderzoeker, filosoof, schrijver en dichter. Rudolf Steiner schreef daarna verschillende boeken, hield lezingen en publiceerde een literatuurtijdschrift. Zijn belangrijkste boek heet 'Filosofie van de Vrijheid' (1894). In dit boek beschrijft Rudolf Steiner zijn visie op kennis, en hoe je echt 'vrij', dat wil zeggen zonder grenzen, kan denken. De gedachte van Rudolf Steiner was dat je pas goed kan leren en jezelf ontwikkelen als je echt vrij bent in je denken.. Dit vrije denken beschouwde Steiner dus als een voorwaarde voor leren en ontwikkelen (Steiner, 2008).

In 1899 ging Rudolf Steiner in Berlijn werken als leerkracht op een basisschool waar hij veel aandacht besteedde aan de persoonsvorming van leerlingen. Rond 1900 ontwikkelde hij een levensbeschouwing stroming rondom zijn ideeën, die later 'antroposofie' zou worden genoemd. De antroposofie gaat uit van een spirituele dimensie die net zo belangrijk is als de fysieke. Volgens de antroposofie bestaat de mens uit een lichaam, een ziel en een geest. Via die drie aspecten verbindt hij zich met de wereld. Mensen die zich verbonden voelen met deze levensbeschouwing, noemen zichzelf antroposofen. Vrijeschoolonderwijs is gebaseerd op de antroposofie (Het Kompas, 2023; Stolp, 2020).

2.2 De allereerste Vrijeschool: aanleiding en maatschappelijke context

Al tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) formuleert Rudolf Steiner zijn ideeën over de oorzaken en de oplossingen van de sociale problemen (waaronder de sociale en economische) ongelijkheid van het begin van de 20e eeuw die volgens hem mede geleid hebben tot die oorlog. Het uitgangspunt van Rudolf Steiner was dat de maatschappij moest zoeken naar een evenwicht tussen drie onderdelen in de samenleving die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: het geestelijk-culturele, het economische en het politiek rechterlijke leven. Deze drie delen hebben allemaal evenveel aandacht en ruimte nodig om samen een goede maatschappij te kunnen vormen in de ogen van Rudolf Steiner.

Vanaf 1900 gaf Rudolf Steiner regelmatig lezingen over antroposofie, die naast het onderwijs ook betrekking heeft op bijvoorbeeld de gezondheidszorg, voeding, kunst, architectuur, en sociale verhoudingen in de maatschappij. De toenmalige directeur van de Waldorf-Astoria-sigarettenfabriek

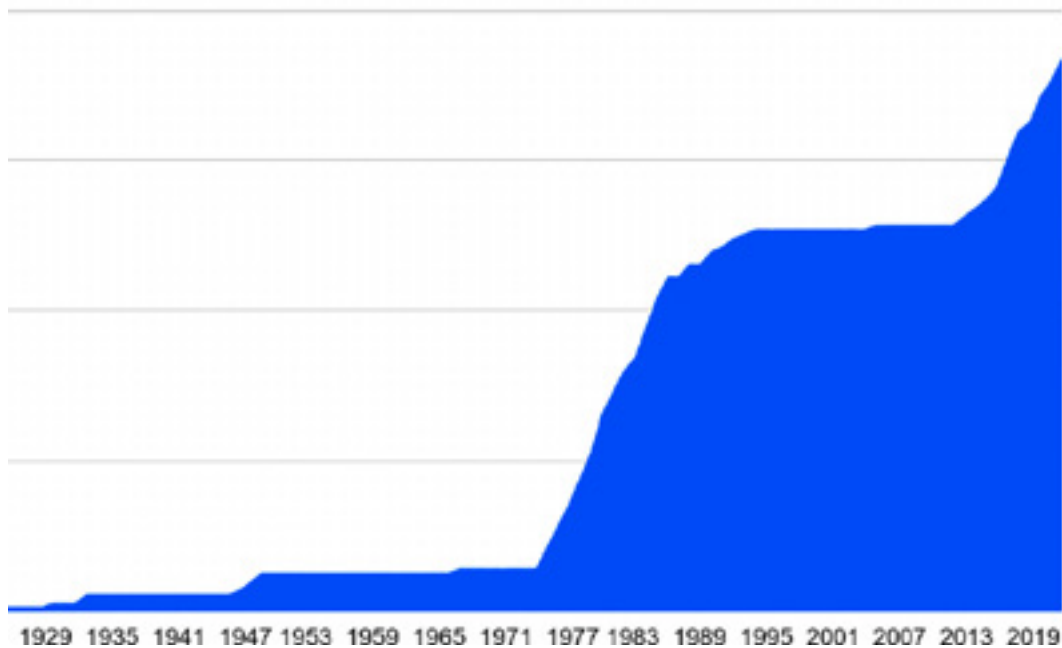
was bij een van de lezingen en werd erg enthousiast over de ideeën van Rudolf Steiner. Hij vroeg Rudolf Steiner om vanuit deze ideeën een school vorm te geven om de naoorlogse jeugd op te voeden. Kinderen van fabrieksarbeiders en directeuren zaten samen op een school. Dit was voor die tijd heel bijzonder. Rudolf Steiner stichtte daar bij de Waldorf-Astoria sigarettenfabriek in Stuttgart in 1919 de eerste Vrijeschool ter wereld (Stolp, 2020). Over de naam 'Waldorf' lees je verderop in dit hoofdstuk.

Nadat de eerste Vrijeschool in 1919 van start was gegaan, groeide het aantal leerlingen snel. De school was oorspronkelijk bedoeld voor de kinderen van werknemers van de Waldorf-Astoriasigarettenfabriek, maar de school werd snel ook gevonden door andere ouders en kinderen. In 1925 waren er ongeveer 900 leerlingen. In vergelijking met andere scholen was er op de Vrijeschool in die tijd veel meer persoonlijk en informeel contact tussen leerlingen en leraren. Ook waren er minder vaste regels, was er geen of nauwelijks huiswerk en was er veel ruimte voor creativiteit en kunstvakken (Carlgrén, 1986).

De snelle groei van de school betekende ook opeens een enorme toename aan regelzaken en administratie. De werkdruk voor leraren nam toe. Tegelijkertijd voelden leraren zich erg geïnspireerd door de lezingen en persoonlijke adviezen van Rudolf Steiner. Met veel doorzettingsvermogen en inspiratie lukte het de Vrijeschoolbeweging om te groeien. Wereldwijd zijn er nu ruim 1200 Vrijescholen verdeeld over 70 landen (Hague Circle; 2024).A

2.3 Groei van het aantal Vrijescholen in Nederland

De eerste Vrijeschool in Nederland werd in 1923 in Den Haag opgericht. Inmiddels zijn er ruim 1340 Vrijescholen in Nederland. Er is antroposofische kinderopvang en er zijn ongeveer 100 basisscholen en 30 middelbare scholen die zich allemaal Vrijeschool noemen. In totaal gaan er ongeveer 33.000 leerlingen naar een Vrijeschool in Nederland. Ter vergelijking: Er zijn in heel Nederland 6591 basisscholen en 641 middelbare scholen (Ministerie van OCW, 2023) Ook zijn er Vrijescholen in het speciaal onderwijs (po en vo) en is er een opleiding Leraar Basisonderwijs – Vrijeschool Pabo bij Hogeschool Leiden.

Figuur 1. De groei van het aantal Vrijescholen in Nederland van 1923-2023 (Vereniging van Vrijescholen, 2023)

3. Vrijescholen: organisatie en lerarenopleiding

In deze paragraaf beschrijven we de organisatie van en opleiding voor Vrijeschoolonderwijs, namelijk: de naam 'Vrijeschool', ruimte voor eigen accenten en de lerarenopleiding voor (aanstaande) leerkrachten op Vrijescholen.

3.1 De naam 'Vrijeschool'

In het buitenland worden Vrijescholen vaak Waldorfscholen (naar de Waldorf fabriek) of Steinerscholen genoemd. In Nederland verwijst de naam 'Vrijeschool' volgens veel Vrijescholen naar de vrijheid die Vrijescholen vroeger hadden omtrent de invulling van het onderwijs omdat zij geen openbare scholen waren. Net als bijv. christelijke en Jenaplan scholen, minder eisen van de overheid hadden en meer vrijheid krijgen bij de invulling en vormgeving van hun onderwijs. Tegenwoordig gelden voor Vrijescholen dezelfde overheidsregels als voor andere scholen. Op alle Vrijescholen moeten leraren een lesbevoegdheid hebben net zoals alle leraren in Nederland. Net als andere scholen moeten Vrijescholen zich houden aan de kerndoelen en doen leerlingen centraal eindexamen. De naam 'Vrijeschool' is in Nederland voor sommige mensen verwarrend. Sommige mensen hebben het beeld dat Vrijeschool betekent dat er geen regels zijn voor kinderen (Van Baars & Harmsen, 2022). Dit is niet het geval. Er zijn wel degelijk regels en er is veel structuur en een duidelijk dagritme ingebouwd in het curriculum. Vanwege de associaties met de naam, kiezen sommige scholen ervoor om de naam 'Waldorfschool' te gebruiken in plaats van Vrijeschool.

3.2 Verschillen tussen Vrijescholen: ruimte voor eigen accenten

Uitgangspunt in het Vrijeschoolonderwijs is dat het kind kan uitgroeien tot een volwassene die beschikt over een helder denkvermogen (hoofd), een evenwichtig gevoelsleven (hart) en wilskrachtig handelen (handen). Zoals iedere school eigen tradities heeft en eigen interpretaties van wat goed onderwijs is, zo geldt dat ook binnen verschillende Vrijescholen. Iedere Vrijeschool geeft op een eigen manier invulling aan het onderwijs vanuit de antroposofie zoals die door Rudolf Steiner is beschreven en door hem in diverse lezingen is verteld. Er is geen specifiek vak op Vrijescholen over antroposofie. Vanuit de antroposofie is het onderwijs vormgegeven. Er zijn verschillen tussen scholen in de mate waarin antroposofie een zichtbare rol speelt. Dit kun je vergelijken met christelijke scholen. Sommige christelijke scholen geven heel zichtbaar en expliciet uiting aan hun christelijke identiteit (bijv. als er wordt gebeden, Bijbel wordt gelezen etc.), en bij andere is het minder expliciet aanwezig. Naast de de antroposofie, zijn ook de tradities, de maatschappij, het gebruik van digitale leermiddelen, didactiek en thema's als digitalisering verschillend aanwezig in scholen (Hogervorst, 2008; Van der Want, 2023). Scholen zijn er vrij in om zelf accenten te leggen. Sommige Vrijescholen zijn terughoudend rondom digitalisering en het gebruik van beeldschermen in de (lagere klassen van de) basisschool. Ook ouders en kinderen verschillen hierin. Voor sommige ouders is het een bewuste keuze om hun kind naar een Vrijeschool te sturen, omdat die school aansluit bij hun eigen antroposofische levensvisie. Er zijn ook ouders die voor de Vrijeschool kiezen vanwege de aandacht voor persoonsvorming van hun kind en ouders die meer pragmatisch kiezen voor de Vrijeschool (Van Baars & Harmsen 2022, Vereniging van Vrijescholen, 2015). Vrijescholen hebben wel in een identiteitsdocument 10 uitgangspunten opgesteld waarmee zij zich verbonden voelen (Vereniging van Vrijescholen, 2022). Dit document is opgesteld door scholen in samenwerking met de Vereniging van Vrijescholen. De uitgangspunten lees je hieronder in het kader 'Uitgangspunten Vrijescholen'. Sommige uitgangspunten kunnen ook van toepassing zijn op andere (niet-vrije)scholen.

Uitgangspunten Vrijescholen (Vereniging van Vrijescholen, 2022)

1. Vrijescholen bereiden kinderen voor op de maatschappij van de toekomst.
2. Vrijescholen zoeken de uitdaging in de realiteit zoals die is.
3. Vrijescholen bieden onderwijs in leeftijdsfasen.
4. Op Vrijescholen volgen we de seizoenen en het ritme van de natuur.
5. Euritmie als vak dat alle vakken ondersteunt.
6. Bij Vrijescholen is ieder leren een creatief proces. (zie ook verderop in dit hoofdstuk)
7. Periodeonderwijs biedt de mogelijkheid lesstof te verdiepen (zie ook verderop in dit hoofdstuk)
8. Vrijeschoolleerkrachten zijn zich bewust van hun voorbeeldfunctie (zie ook verderop in dit hoofdstuk)
9. Vrijescholen ontwikkelen de natuurlijke ontvankelijkheid van het kind.
10. Vrijescholen creëren een vertrouwensbasis.

3.3 Lerarenopleiding voor (aanstaande) leerkrachten op Vrijescholen

Met je gewone pabo-diploma of diploma van een lerarenopleiding voor het voortgezet onderwijs, kan je lesgeven op een Vrijeschool (basisschool of middelbare school). Een speciale opleiding is niet noodzakelijk. Wel is er een pabo-opleiding bij de Hogeschool Leiden die zich specifiek richt op mensen die leerkracht willen worden op een Vrijeschool. Deze opleiding heet 'Leraar Basisonderwijs: Vrijeschool Pabo' en biedt zowel voltijd, deeltijd, zij-instroom als flexibele maatwerktrajecten aan (Hogeschool Leiden, 2024). Ook wordt op meerdere hogescholen in Nederland een minorprogramma 'Vrijeschoolonderwijs' aangeboden die pabostudenten van reguliere pabo's kunnen volgen. Daarnaast zijn er ook diverse (nascholings-)cursussen en coaching voor leerkrachten op Vrijescholen (basisschool en middelbare school).

4. Vrijeschoolonderwijs: visie op het kind, de leerkracht en leren

In deze paragraaf beschrijven we de visie op de leerling en de leerkracht in het Vrijeschoolonderwijs, namelijk: het volledige kind, de leerling als ontwerper en ontdekker, de leerkracht als autonome professional en het belang van herhaling & ritme om te leren.

4.1 Visie op de leerling: het volledige kind

Binnen de Vrijeschool wordt vaak gesproken over aandacht voor 'het volledige kind' of 'het kind in zijn geheel'. Ook spreekt men binnen Vrijescholen wel over een 'holistische benadering van kinderen'. Vrijeschoolonderwijs is breedvormend onderwijs. Dit breedvormend onderwijs wil bijdragen aan de brede vorming van kinderen. Het gaat hier om het kind als een denkend, voelend en handelend mens. Geen leerling is hetzelfde en de ene leerling is meer geneigd om vooral zijn hoofd te gebruiken terwijl een andere leerling juist in eerste instantie vanuit het gevoel handelt. Aan de leerkracht de taak om de ontwikkeling van alle drie de gebieden (hart, hoofd, handen) te stimuleren.

Anders gezegd: op de Vrijeschool probeert een leerkracht tegelijkertijd het hoofd (denken), het hart (voelen) en de handen (handelen) van leerlingen aan te spreken en leerlingen op die manier ook te laten leren. Rekenen of taal gecombineerd met schilderen of handvaardigheid bijvoorbeeld (zie kader) (Het Kompas, 2023). De ontwikkeling van het gevoelsleven (het hart) krijgt op haar beurt niet alleen vorm in kunstzinnige lessen, maar ook in bijvoorbeeld het leren van een taal of wetenschap en techniek. Aandacht voor het gevoelsleven is vanuit de Vrijeschoolvisie belangrijk omdat zo het kind zich verbindt met zichzelf, de anderen en de wereld. (Steiner, 2008). Zelfkennis en kennis van de (sociale) omgeving zijn cruciaal voor een evenwichtige ontwikkeling tot zelfstandig mens in onze samenleving zo is de gedachte in Vrijescholen. Leerlingen werken hier niet alleen tijdens de lessen aan, maar ook tijdens de verschillende jaarfeesten/vieringen en bijvoorbeeld bij koor- en toneeluitvoeringen van leerlingen.

Denken, voelen en willen bij het leren van de letters

De kinderen van klas 1 zitten vol aandacht te luisteren naar hun juf. Ze vertelt het sprookje over de witte slang – wie daar een stukje van eet kan de dieren horen praten. Het beeld dat de juf schetst, werkt in op hun verwondering en ze zien de slang zó voor zich. De juf tekent hem ook op het bord. En daar laat ze zien hoe de letter s verstoppt zit in het kronkelende lichaam van de slang. Nu gaan de kinderen ook zelf aan de slag met het maken van een tekening van de slang. En morgen schrijven ze de letter s

Voorbeeld van een bordtekening op een Vrijeschool. (Iris Busatto Simon, 2024)

Het onderwijs richt zich op het actief bieden van ruimte voor zelfstandig handelen (willen), ervaren (voelen) en begrijpen (denken). Het werken met hart, hoofd en handen vindt plaats gedurende alle onderwijsactiviteiten. Juist de combinatie van deze drie is belangrijk om echt te leren, is de gedachte vanuit de antroposofie. Vanuit pedagogisch oogpunt wordt afgewogen wat op dat moment nodig is

Om zicht te houden op het geheel, proberen leraren de leerlingen steeds de wereld te laten ontdekken vanuit dat geheel. Een verzameling van losse feiten vertelt ons weinig over de ware aard van de mens en de wereld. Net zoals je de leerlingen holistisch kunt benaderen, kun je ook de leerstof die je de leerlingen laten beleven, holistisch aanreiken. Dit is een overeenkomst met het Montessorionderwijs. In het Vrijeschoolonderwijs streven leraren ernaar om nieuwe ervaringen, begrippen en fenomenen aan te bieden vanuit een rijke context, het grotere geheel, om van daaruit in te gaan op de onderdelen daarvan. Vervolgens rondt de leerkracht de les of lessenserie af door weer terug te gaan naar het geheel. Op deze manier kunnen de leerlingen de heiligheid van de wereld, de samenleving en hun eigen plaats daarin, steeds ervaren. (Het Kompas, 2023).

4.2 Curriculumontwerp: de rol van de leerling

In het Vrijeschoolonderwijs is de leerling zelf (mede)ontwerper van het curriculum, van de lesstof. Leraren streven ernaar dat de leerlingen zich de leerstof zo eigen maken dat het hun persoonlijke vermogens en vindingrijkheid versterkt. Hoe Vrijescholen dit vormgeven, verschilt per school en is ook in de loop van de jaren veranderd. Waar dertig jaar geleden leerlingen op basisscholen van de Vrijeschool geen lesboeken hadden en zelf een 'lesboek' in de vorm van een schrift schreven, is dat nu anders.

Er wordt op een groot deel van de vrije basisscholen sinds enkele jaren wel in sommige klassen en bij sommige vakken gewerkt met lesmethodes, lesboeken en werkboeken. Vooral bij taal en rekenen is dit het geval. Op de middelbare Vrijeschool gebruiken leerlingen steeds meer lesmethodes. De schriften blijven echter nog steeds een belangrijk onderdeel voor (kunstzinnige) verwerking in het leerproces, vooral bij het periodeonderwijs (Het Kompas, 2023). Dit is een vorm van thematisch onderwijs, waar kinderen gedurende enkele weken dagelijks twee uur les krijgen rondom een thema dat past bij hun leeftijdsfase.

4.3 Ontdekkend en ervaringsgericht leren

Naast dat leerlingen zelf hun onderwijs helpen ontwerpen, speelt ontdekkend en ervaringsgericht leren ook een belangrijke rol in het Vrijeschoolonderwijs. Ervaringsgericht leren kan ook worden gezien als een manier om vorm te geven aan het uitgangspunt 'denken, voelen, willen'. Dit blijkt ook uit andere vormen van onderwijs buiten de Vrijeschool. Leerlingen verbinden hun eigen ervaring met het intellectuele concept dat behandeld wordt. Deze vorm van leren maakt een innige verbinding mogelijk van de leerlingen met het geleerde en zorgt dat de lesstof stevig in ze verankerd raakt.

Leraren laten leerlingen de fenomenen van de wereld ontdekken, waardoor ze de mogelijkheid krijgen om omvangrijke vraagstukken zelf te onderzoeken en leren begrijpen. Zonder eerst uitgebreide uitleg over de theorie van de leerkracht. De theorie is beschikbaar als leerlingen hier behoefte aan hebben in hun ontdekkingstocht. Zo leren zijn nieuwsgierig en onderzoekend in het leven te staan en zich met de wereld te verbinden. Dit vraagt van de leerkracht om een rijke leeromgeving te creëren en de verleiding te weerstaan direct de theorie uit te leggen.

Leerkrachten kunnen bijvoorbeeld een grammaticale constructie presenteren door het vertellen van een verhaal waarin deze constructie veel voorkomt. Vervolgens kunnen ze leerlingen vragen stellen zodat de verschillende kenmerken van het fenomeen doorgedrongen worden. Daarna gaan de leerlingen zelf creatief aan de slag en maken zij zinnen waar de betreffende grammatica in voorkomt om het begrip te verbreden en de stof eigen te maken. De leerkracht presenteert zo eerst een context waarin het concept geplaatst wordt. Vervolgens onderzoeken de leerlingen het gepresenteerde, waarbij zij hun eigen denken inzetten en de concepten verrijken met hun gevoelens die daarbij naar boven komen drijven. De leerkracht weegt steeds af wanneer wat het goede/juist is om te doen (Het Kompas, 2023).

4.4 De leerkracht als autonome professional

De leerkracht is binnen Vrijescholen een autonome professional die veel vrijheid heeft om – binnen de kaders van bijvoorbeeld de kerndoelen (op de basisschool) of het programma van toetsing en afsluiting op de middelbare school (PTA) – zelf het onderwijs vorm te geven. Vrijeschoolleraren werken minder vaak met een lesmethode of lesboek dan op andere scholen. Veel lessen ontwikkelt de Vrijeschoolleerkracht zelf (samen met de leerling), net zoals dit ook door leraren binnen het Freinetonderwijs gebeurt. De leerkracht zet daarbij zijn eigen specifieke talenten en vermogens in. Dat geeft een directer contact tussen leerkracht en klas. Omdat hij zijn klas en individuele leerlingen goed kent, kan hij daarnaast optimaal aansluiten bij hun mogelijkheden en affiniteiten. Of de uitdaging bieden die nodig is. Daarnaast: de leerlingen krijgen een voorbeeld van een mens die zelf zoekt, zijn talenten inzet, leert, scheppend bezig is. Dit geeft hen een direct voorbeeld van de scheppende, lerende mens, en leert hen hoe ze later zelf ook dingen kunnen creëren. Ze zullen ook zien dat de leerkracht niet perfect is, niet alles weet en soms worstelt (Het Kompas, 2023).

Als autonome professional wil de Vrijeschoolleerkracht bijdragen aan de ontwikkeling van leerlingen. De verbinding tussen leerkracht en kind komt tot stand vanuit de oprechte interesse van de leerkracht in het kind, zo is de gedachte. Er kan geen leren plaatsvinden zonder verbinding. Dit contact tussen leerkracht en leerling is er bijvoorbeeld al direct bij de deur waar de leerkracht de leerlingen een voor een begroet en verwelkomt. In de les is contact tussen leerkracht en leerling van groot belang, maar ook buiten het klaslokaal is er veel tijd voor de ontwikkeling van de leerlingen. Dit zie je bijvoorbeeld bij de leerlingenbesprekingen die de meeste Vrijescholen vast op het programma hebben staan; een bijeenkomst van de leraren waarbij de individuele ontwikkeling van elk kind het startpunt vormt en de eventuele cijferlijst secundair is. Want de brede ontwikkeling van kinderen staat centraal en op basis daarvan kunnen leraren hun pedagogisch-didactisch handelen vormgeven en afstemmen op de behoefte van de leerling. De leerstof is een middel om de bredere ontwikkeling van leerlingen te stimuleren. Deze doelen bereik je echter niet als je alleen maar bezig bent met het aanleren van kennis, houding en vaardigheden. Minstens net zo belangrijk is dat wat aan inzicht, enthousiasme en vondsten uit de leerlingen tevoorschijn komt. Veel wijsheid is al aanwezig in de leerling zelf (Het Kompas, 2023).

Op Vrijescholen wordt vaak actief vorm gegeven aan concepten als 'leven lang leren' door het wekelijks samen bestuderen van antroposofische teksten (bijv. uitgeschreven lezingen van Steiner) of doordat leraren in vergaderingen en op ouderavonden samen bespreken hoe zij zich door deze teksten laten inspireren bij het vormgeven van het onderwijs. Het boek *Algemene menskunde als basis voor de pedagogie* (Steiner, 1993) vormt het fundament van de 'stoomcursus' die Rudolf Steiner in 1919 gaf aan de eerste lichte Vrijeschoolleraren. Hij gaat daarin uit van algemene antroposofische inzichten over de mens en verbindt die met de praktijk van het pedagogisch handelen. De inzichten van toen bieden nog steeds inspiratie en worden als relevant ervaren door huidige leerkrachten (Het Kompas, 2023).

4.5 Visie op leren: het belang van herhaling en ritme

Voor alle soorten onderwijs geldt: hoe zorg je als leerkracht ervoor dat leerlingen plezier in het leren houden en het leren ook als betekenisvol ervaren? Een goede en zinvolle manier is om niet te veel informatie in één keer aan te bieden. Ook binnen het Vrijeschoolonderwijs is dit een belangrijk uitgangspunt.

Het onderwijs wordt vormgegeven aan de hand van een vast ritme: een nieuw onderwerp presenteren op de eerste dag, opfrissen, herhalen, opnieuw creëren en toepassen op de tweede dag. Daarna blijven leraren en leerlingen werken met de lesstof waarbij er regelmatig herhaald wordt. Hier is een parallel te zien met expliciete directe instructie. Op middelbare Vrijescholen geldt dat leraren hun leerlingen niet elke dag zien. Soms zitten er twee dagen tussen de contactmomenten, in sommige gevallen zelfs een week. Ook dan (of misschien wel juist dan) is het waardevol om te werken met herhaling en ritme. In het leren bestaat een onderscheid

tussen vaardigheden die regelmatige oefening vragen, zoals taalvaardigheden, muziek, wiskunde en het introduceren van nieuwe leerstof. Nieuwe ervaringen of nieuwe leerstof kunnen leerkrachten vaak het beste introduceren wanneer eerder geleerde vaardigheden goed eigen gemaakt zijn. Nadat er enkele weken intensief met een bepaald nieuw onderwerp is gewerkt in de periodelessen, wordt het onderwerp weer losgelaten. De leerkracht laat de leerstof rusten, zodat de leerling het later weer kan herinneren. Herinneren, ophalen, wordt dan een opnieuw opbouwen van de beleefde leerstof, een actief proces dat voor iedereen individueel kan verschillen (Het Kompas, 2023).

5. Vrijeschoolonderwijs in de praktijk

In deze paragraaf beschrijven we karakteristieke zichtbare elementen van het Vrijeschoolonderwijs, namelijk: curriculuminhoud en ontwikkelingsfasen van kinderen, periodeonderwijs en jaarfeesten.

5.1 Curriculuminhoud en ontwikkelingsfasen van kinderen

Het curriculum is op Vrijescholen geen lijvig document dat als handleiding of stappenplan doorgewerkt wordt of dat voor alle Vrijescholen hetzelfde is. Met uitzondering van de kerndoelen en de eindexamens hebben leraren op Vrijescholen zoals eerder genoemd veel vrijheid om hun onderwijs vorm te geven en dat is terug te zien in het curriculum. Er is een aantal richtlijnen waarbinnen de leerkracht in autonomie en vanuit zijn inzicht in de opgroeiende mens het onderwijs vormgeeft.

Een belangrijk uitgangspunt binnen het curriculum, naast de al genoemde uitgangspunten, is dat er in het Vrijeschoolonderwijs verschillende leeftijdsfasen worden onderscheiden. Deze fasen zijn schematisch in te delen in perioden van telkens ongeveer zeven jaar. Elke fase met zijn specifieke kenmerken vraagt om een specifieke aanpak en lesinhoud. Vrijescholen willen het kind zowel intellectueel, creatief, ambachtelijk als sociaal uitdagen om zijn menszijn te ontplooien. Zij werken aan een brede ontwikkeling van het kind. Op de Vrijeschool kiest de leerkracht de lesinhoud op een manier die aan deze ontwikkeling ondersteunend is. Het leerplan is zo opgebouwd dat alle vakken in onderlinge samenhang de brede ontwikkeling van het kind bevorderen. Leerlingen leren mens te zijn in een wereld met andere mensen. Zij maken kennis met de wereld en leren zich oriënteren op de wereld. Volwassen-in-de-werld-willen-zijn vraagt om een ontmoeting met de wereld in al haar facetten. Het onderwijs gaat niet alleen over wat leerlingen zelf willen leren, maar biedt juist die dingen aan waar zij uit zichzelf niet naar gezocht zouden hebben. Het onderwijs leert hen niet alleen over de wereld, maar leert hen ook wie zij zelf zijn. Dat vraagt naast persoonsvorming ook kennis en vaardigheden. Aan het eind van de middelbare Vrijeschool doen leerlingen eindexamen (vmbo/havo/vwo).

In het Vrijeschoolonderwijs is er naast aanbod van de bekende vakken zoals taal, rekenen en (op de vrije basisschool) of Frans, wiskunde en scheikunde (op middelbare Vrijescholen), ook veel aandacht voor creatieve/kunstzinnige vakken. Creatieve vakken zijn onder andere: koor/muziek, euritmie (een antroposofische bewegingskunst/dansvorm ontwikkeld door Rudolf Steiner), schilderen, tekenen en handvaardigheid. Aandacht voor 'oude' ambachten zoals houtbewerking of smeden krijgt ook vaak een plek in het curriculum. Dit aanbod is niet willekeurig, alle vakken worden serieus genomen en dragen bij (zo is de gedachte vanuit de antroposofie) aan de ontwikkeling van kinderen en de kerndoelen.

5.2 Periodeonderwijs

Op veel Vrijescholen (zowel basisscholen als middelbare scholen) wordt de dag begonnen met periodeonderwijs. Dit is een vorm van thematisch onderwijs waarin gedurende een aantal weken eenzelfde thema door dezelfde leerkracht wordt behandeld, vanuit meerdere invalshoeken. De periodes zijn niet altijd direct verbonden met een bepaald vak en kunnen vakoverstijgend zijn. Zo kunnen leerlingen tijdens een periode over 'bouwen' taal- en rekenopdrachten krijgen, leren metselen, een maquette bouwen en een stadswandeling maken om naar de verschillende metselverbanden te kijken. In een periode aardrijkskunde heeft ook geschiedenis een plek.

Hoewel thema's vaak overeenkomen en passen bij de ontwikkelingsfase van de leerlingen, geven leraren steeds een eigen invulling aan de periodes. De inhoud van de periode en de manier waarop de leerlingen de lesstof ervaren en verwerken, zijn sterk afhankelijk van de leerkracht en de groep. Leraren geven de periodes vorm en genieten dus een hoge mate van autonomie. Zij geven deels een eigen invulling en leggen eigen accenten. Dit wordt ingegeven door wat de klas nodig heeft. Dat geeft de mogelijkheid om in te spelen op de verschillen tussen leerlingen door te variëren in proces, product en ook de inhoud (Het Kompas, 2023).

Wanneer de leerlingen de nieuwe stof samen met de leerkracht hebben ervaren en tot zich genomen hebben, is het tijd voor de individuele verwerking. We beschreven al eerder (paragraaf 4.2), dat leerlingen op Vrijescholen vaak de lesstof zelf uitwerken in een schrift. Hierbij is dan alle ruimte voor creatief schrijven en beeldende verwerkingsvormen (bijv. een tekening of schildering). Afhankelijk van de periode kunnen dit ook andere kunstzinnige verwerkingsvormen zijn. De periodeopzet past heel goed bij de visie van Vrijescholen omdat het leerlingen de ruimte biedt om aan de hand van denken, voelen en willen tot inhoudelijke verdieping te komen. Er is immers tijd en ruimte voor waarneming, ervaringen, kunstzinnige activiteiten, samenwerking, verbinding, uitwisseling en eigen onderzoek.

5.3 Jaarfeesten

Vrijescholen vieren met de jaarfeesten vooral de oude verbondenheid met de natuur en de rol van de gemeenschap. Jaarfeesten benadrukken de beweging van de natuur. Elk jaarfeest is ingebed in een tijdspanne van enkele weken. In het najaar helpen de feesten de weg naar binnen te gaan door licht in huis te brengen. In het voorjaar zijn de feesten gericht op de beweging naar buiten, naar de lente en groei. Er zijn traditioneel vier grote feesten die tegenover elkaar staan in de cyclus van het jaar. Net als de vier seizoenen die wij kennen in Europa. Het kerstfeest staat, als een echt winterfeest, tegenover het Sint-Jansfeest, een zomerfeest. Een feest van rust en naar binnen kijken, tegenover een uitbundig feest vol dans en zang. Zo staan ook in de herfst en in de lente twee feesten tegenover elkaar, het Michaëlsfeest en het paasfeest. Waar het paasfeest de lente en het nieuwe leven viert, is Michaël gekoppeld aan de oogst en de overgang naar de herfst. Jaarfeesten zijn gezamenlijke feesten. Vrijescholen vieren jaarfeesten met alle leerlingen, leerkrachten en andere medewerkers van de school samen. Deze verbondenheid tussen mensen onderling en met het seizoen en de natuur is belangrijk in de Vrijeschooltraditie. Vanuit de antroposofie staat deze verbondenheid ook symbool voor de verbondenheid die mensen kunnen ervaren met de geestelijke werkelijkheid.

De meeste Vrijescholen in Nederland vieren de jaarfeesten vanuit een christelijke traditie. Dit komt voort uit de ontstaansgeschiedenis van Vrijescholen. Rudolf Steiner leefde in een christelijke West-Europese samenleving en heeft die cultuur en die context meegenomen bij het opzetten van de eerste Vrijescholen. Maar ook tradities uit andere religies en culturen kunnen heel goed een plaats krijgen bij het vieren van de jaarfeesten. De laatste jaren zijn er in het kader van diversiteit en inclusie steeds meer Vrijescholen die de jaarfeesten anders vormgeven en invullen (zie kader).

De jaarfeesten

November, december en januari zijn de donkerste maanden van het jaar. Rudolf Steiner beschrijft ze als maanden waarin de aarde op het noordelijk halfrond teruggetrokken lijkt in zichzelf. De zon heeft zijn laagste punt bereikt en de natuur lijkt dor en dood. Het licht dat in de lente en zomer van de zon komt, moeten we nu uit ons zelf zien te halen. In de Vrijeschool worden in deze periode van oudsher vier feesten gevierd: Sint Maarten, Sinterklaas, Kerstmis en Driekoningen. Al deze feesten gaan in essentie over delen en de terugkeer van het licht na een lange periode van duisternis. Niet iedereen kan zich identificeren met deze christelijke feesten. In het kader van diversiteit en inclusie zijn er Vrijescholen die hierom aanpassingen hebben gemaakt in wat ze vieren in deze tijd en hoe. Zo zijn er scholen die het christelijke Sint Maarten combineren met het Hindoeïsche Divali, dat ook over het delen van licht gaat. Andere scholen vieren helemaal geen Sint Maarten, Kerstmis of Driekoningen meer. In plaats daarvan vieren zij een Lichtfeest waarin het delen en aansteken van lichtjes centraal staat.

Voorbeeld van een bordtekening op een Vrijeschool.
(Tessa Ouwersloot, 2024)

6. Tot slot: de toekomst van Vrijeschoolonderwijs – groei, vragen en uitdagingen

Vrijeschoolonderwijs is volop in ontwikkeling. Het aantal Vrijescholen stijgt en steeds meer leerlingen gaan naar een Vrijeschool. Nu Vrijescholen in Nederland honderd jaar bestaan, brengt dit ook een moment van stilstaan en vooruitkijken. Er zijn verschillende vragen en uitdagingen voor het Vrijeschoolonderwijs. Bijvoorbeeld: 'wat is nou eigenlijk een Vrijeschool? Hoe gaan Vrijescholen om met het lerarentekort, met inclusie/diversiteit, met moderne technologieën waarover Rudolf Steiner destijds geen richtlijnen heeft gegeven? En ook: welke rol spelen oude tradities nog, kunnen tradities ook in vorm of inhoud worden aangepast, en, kunnen er ook nieuwe worden gecreëerd? En tot slot, in hoeverre wil de Vrijeschool echt onderdeel zijn van de maatschappij? De toekomst biedt mogelijkheden en ruimte. Ook na 100 jaar zijn de uitgangspunten die Rudolf Steiner formuleerde, de basis voor Vrijescholen.

Bronnen:

- Baars, L. van, & Harmsen, J. (2022, December 5). De vrije school groeide uit tot de droom van de bakfietsouder, maar wil nu een breder publiek. *Trouw*.
- Biesta, G.J.J. (2018) *Tijd voor pedagogiek: Over de pedagogische paragraaf in onderwijs, opleiding en vorming*. Universiteit voor Humanistiek.
- Carlgren, F. (1986) *De vrije school: pedagogie van Rudolf Steiner in woord en beeld*. Zeist, Uitgeverij Vrij Geestesleven.
- Hague Circle (2024) Waldorf World List. Directory of Steiner-Waldorf Schools, kindergartens and teacher education centers world wide. (<https://www.waldorf-international.org/en/waldorf-world-list-2024/>)
- Het Kompas, Vereniging van Vrijescholen. www.vrijescholen.nl/kompas
- Ministry of Education, Culture and Science (2023). *Aantal vo-scholen*.
<https://www.ocwincijfers.nl/sectoren/voortgezet-onderwijs/instellingen/aantal-vo-scholen>
- Sins, P. & Berends, R (2020) *Overbruggen. Verbinden van vernieuwingsonderwijs en onderzoek*. Saxion Progressive Education University Press.A
- Steiner, R. (1998; oorspronkelijke uitgave 1893) *De filosofie van de vrijheid*. Uitgeverij Christoffor. (Vertaald door Pim Blomaard).
- Steiner, R. (1993). *Algemene menskunde als basis voor de pedagogie*. Uitgeverij Christoffor.
- Steiner, R. (2008) *Opvoeding en moderne cultuur. Methodieken didactiek van de Vrijeschool*. Amsterdam: Uitgeverij Pentagon.
- Stolp, H. (2020) *Rudolf Steiner. Stichter van een nieuwe cultuur*. Utrecht: Uitgeverij AnkhHermes.
- Vereniging van Vrijescholen (2015). *Kiezen voor de Vrijeschool*. www.vrijescholen.nl/volumes/documents/Kiezen-voor-de-Vrijeschool-pocketversie.pdf
- Vereniging van Vrijescholen (2022b). *Wat maakt de Vrijeschool uniek?* <https://www.vrijescholen.nl/actueel/Wat-maakt-de-vrijeschool-uniek>
- Vereniging van Vrijescholen (2023). *Factsheet 2022-2023*. https://cms.staging.vrijescholen.nl/storage/vvs_factsheet_22_23-1713264203.pdf

Suggesties om verder te lezen over Vrijeschoolonderwijs

- Vrijescholen: <https://www.vrijescholen.nl/kompas>
- Leraar Basisonderwijs - Vrijeschool Pabo: <https://www.hsleiden.nl/Vrijeschool-pabo>
- Antroposofie: <https://antroposofie.nl/over-ons/antroposofieA>
- Onderzoek naar Vrijeschoolonderwijs: <https://www.hsleiden.nl/waarden-van-Vrijeschool-onderwijs>

Hogeschool Leiden

 Zernikedreef 11
2333 CK Leiden
Postbus 382
2300 AJ Leiden

 071 - 5188 800

 facebook.com/hsleidennl

 x.com/hsleidennl

 linkedin.com/company/hogeschool-leidenA